

החלפת שטרות*

א. הבעיה

פרשת יוחננוב¹ מעוררת מספר שאלות חשובות ביני שטרות². בהערת פסיקה זו נעמד על אחת מהן, שטרם נדונה בהרחבה בפסיקה ובספרות המשפטית בישראל ובאנגליה. כוונתנו לסוגיה של "החלפה שטרות" (renewal of notes). אכן, תמוה הוא שסוגיה חשובה זו לא זכתה לטיפול מעמיק, שכן הלכה למעשה זוהי תופעה נפוצה ומקובלת, שחייב על-פי שטר (להלן – השטר המקורי) אינו פורע את חובו במזומנים, אלא נותן שטר אחר (להלן – שטר החלפה) תמורת השטר המקורי³. בכך הוא משיג בפועל דחיית מועד הפירעון⁴. אם שטר ההחלפה נפרע בהגיע מועד פירעונו, מתחסל המאזן האזרחי בין הצדדים. פירעון שטר ההחלפה מפקיע את השטר המקורי, ופקיעתו של זה מפקיעה את עסקת היסוד שלו⁵. אך שאלות קשות מתעוררות, אם השטר המחליף מחולל: היש לאוחז זכות על-פי השטר המקורי⁶? היש לאוחז זכות על-פי עסקת היסוד של השטר המקורי⁷? הרשאי החייב לעורר

* הרשימה פורסמה במשפטים ה (1974) 410.

- 1 ע"א 115/72 יוחננוב נ' סלומון, פ"ד כז(2) 684: להלן – פרשת יוחננוב.
- 2 כגון מעמדו של אוחו כשורה בשטר שהוצא שלא כדין שעה שהיה תורף ומעמדו של אוחו כאוחז כשורה לאור העובדה שהשטר מולא בנוכחותו.
- 3 ראה Britton, *Bills and Notes* (2nd ed.) 451.
- 4 הוא עשוי להשיג אף יותר מכך, כגון, ביטול השטר המקורי: ראה הערה 6 להלן.
- 5 ראה Chalmers, *Bills of Exchange* (13th ed., 1964) 228.
- 6 כלומר, אם שטר ההחלפה הוא פירעון מוחלט או פירעון על תנאי של השטר המקורי.
- 7 ראה ע"א 512/67 אליעל נ' אבני, פ"ד כב(1) 460.
- 7 ראה ע"א 323/67 חרית בע"מ נ' הנדסה כללית, פ"מ סא 195.

דיני שטרות

כנגד האוחז בתביעה על-פי שטר ההחלפה טענות הגנה שיש לו על-פי השטר המקורי⁸? שאלה אחרונה זו נדונה בפרשת יוחננוב, ובה נעסוק בהערה זו.

ב. העובדות וההחלטה

ראובן חתם על תורפי שטרות (השטרות המקוריים) ומסרם לשמעון, כדי שזה יסחרם בתמורה לעסקה שביניהם. שמעון השלים את התורפים וסיחרם ללוי, שנטלם כאוחז כשורה. סיחור השטרות לא נעשה למימון העסקה שבין שמעון לבין ראובן, אלא למטרותיו הפרטיות של שמעון. בהגיע מועד פרעונם של השטרות המקוריים הם חוללו. לוי פנה לראובן, ולאחר משא ומתן ביניהם הוסכם כי לוי יחזיר לראובן את השטרות המקוריים, ותמורת זאת יקבל תורפי שטרות חדשים עליהם חתם ראובן בעבר, ושהיו מיועדים בשעתו למימון עסקה אחרת. התורפים האמורים (שטרי ההחלפה) הושלמו בנוכחותו של לוי וסוחרו על-ידי שמעון ללוי. בהגיע מועד פירעונם של שטרי ההחלפה סירב ראובן לפרעם. שמעון פשט את הרגל. בתביעתו של לוי נגד ראובן על-פי שטרי ההחלפה העלה ראובן טענות הגנה שהיו לו נגד חבותו על-פי השטרות המקוריים, שכן לטענתו "בהיותם שטרי החלפה גורלם כגורל הראשונים". בית המשפט העליון, מפי הנשיא, השופט אגרנט, דחה טענות אלה לגופן, בסברו, כי טענות הגנה אלה אינן עומדות נגד לוי, אוחז כשורה בשטרות המקוריים. משנדחו הטענות, העלה ראובן את הטענה כי לוי אינו אוחז כשורה בשטרי ההחלפה, שכן ידע על טענות ההגנה נגד השטרות המקוריים שעה שקיבל את שטרי ההחלפה, וכן משום ששטרות ההחלפה מולאו בנוכחותו. אף טענה זו נדחתה. בית המשפט קבע, כי לאור גסיבות ההחלפה, אשר משמעותה העסקית הינה מתן ארכה לראובן, מושקת ראובן מלעורר נגד לוי את הטענות שהיו לו בקשר לשטרות המקוריים. לדעת בית המשפט, אין לייחס ללוי חוסר תום לב עקב העובדה שהשטרות המחליפים הושלמו, עובר לנטילתם, בנוכחותו. מסקנתו של בית המשפט הינה, כי מעמדו של לוי כאוחז כשורה לא נפגע, והוא זכאי על-פי השטרות המחליפים.

8 לסוגיה זו, ראה Chalmers, *op. cit.*, p. 228. לחופף פסיקה אמריקנית, ראה 35 A.L.R. 1258; 72 A.L.R. 600.

ג. מרכיבי הבעיה

האוחז בשטר ההחלפה והחייב על-פיו רשאים לקבוע בהסכם מפורש ביניהם, מה דינן של ההגנות שיש לחייב על-פי השטר המקורי, ומה השפעתן על החבות על-פי שטר ההחלפה. הסכם זה, אם הוא נעשה בידיעת העובדות המטריאליות, מחייב את הצדדים ל⁹ מכוח דיני החוזים הכלליים, ותוקף יינתן לו במסגרת דיני השטרות, שכן אלה מכירים בכוחו של צד לשטר להגביל את חבותו השטרית¹⁰. נמצא כי הבעיה מתרכזת לקביעת הדין במקום שאין הסכם מפורש בין הצדדים.

דומה כי נקודת המוצא צריכה להיות, כי השטר המקורי ושטר ההחלפה הם מקורות נפרדים לחיובים. באופן עקרוני, ההגנות לשטר המקורי מעוגנות אליו ואינן "עוברות" מאלהן לשטר ההחלפה¹¹. שטר ההחלפה מהווה חיוב עצמאי, וההגנות לשטר המקורי אינן תופסות בו. עמדה עקרונית זו מקבלת חיזוק נוסף בשני המקרים הבאים: האחד, כאשר ניתן להסיק, מתוך נסיבות המקרה, הסכם מכללא בין הצדדים לפיו מתן שטר ההחלפה מהווה ויתור על הגנותיו של החייב על-פי השטר המקורי¹². במקרה זה אין לחייב הגנות על-פי השטר המקורי, וויתור זה אף מהווה בסיס עסקי איתן למתן שטר ההחלפה. האחר, כאשר האוחז בשטר המקורי רוכש בו מעמד של אוחז כשורה, ומכוח מעמדו זה מתגבר על טענות ההגנה של החייב על-פי השטר המקורי¹³. באין הגנות טובות על-פי השטר המקורי, אך טבעי הוא כי לא תהיינה הגנות על-פי שטר ההחלפה¹⁴.

עם זאת, קיים קשר הדוק בין שני השטרות, המתבטא בכך כי הבסיס העסקי למתן

9 צד שלישי, האוחז בשטר כשורה לא ייפגע כמוכח מהסכם זה, אלא אם כן הגבלת האחריות מופיעה על השטר, כאמור בסעיף 15 לפקודת השטרות (להלן – הפקודה).

10 סעיף 15 לפקודה.

11 ראה פסקה ח להלן.

12 ראה הערות 33 ו-34 להלן.

13 כלומר, שהגנותיו של החייב הן יחסיות (אישיות) ולא מוחלטות (חפציות). ראה זוסמן, דיני שטרות (מהדורה רביעית) 251. ראה פסקה ה להלן.

14 אלא אם כן קיימות הגנות חרשות לחבות על-פי שטר ההחלפה שאין בינן לבין השטר המקורי ולא כלום. מערכת עובדות זו מעוררת שאלות התורגות ממסגרת הערתנו זו. ראה 35 A.L.R. 1258, 1259. ראה גם הערה 62 להלן.

דיני שטרות

שטר ההחלפה מהווה שינוי זכויות – מוחלט או על תנאי – בשטר המקורי. קשר עסקי זה בין השטרות יוצר אף קשר אפשרי בין הגנותיו של החייב על-פי השטר המקורי לבין חבותו על-פי שטר ההחלפה. קשר זה עשוי לקרות בשני המצבים העקרוניים הבאים: האחד, כאשר מתוך נסיבות המקרה ניתן להסיק כי הצדדים ביקשו לאפשר לחייב לטעון, כלפי חבותו על-פי שטר ההחלפה, טענות הגנה שיש לו נגד חבותו על-פי השטר המקורי¹⁵. האחר, כאשר הגנות החייב וחבותו על-פי השטר המקורי מביאות לשחרור מאחריותו על-פי שטר זה. שחרור כאמור, אם הוא בא בלא שהצדדים היו ערים לו, עשוי להשמיט את הבסיס העסקי לשטר ההחלפה, ובכך לבסס הגנה עצמאית כלפי החבות על-פי שטר ההחלפה כלפי מי שאינו אוחד בו כשורה¹⁶.

ניתוח זה של העמדה העקרונית בדבר הפרדה בין שני השטרות מזה, והקשר האפשרי ביניהם מזה, חושף את המרכיבים העיקריים שיש להתחשב בהם בפתרון הבעיה. מרכיבים אלה הם שניים¹⁷: האחד, מידת ידיעתם של הצדדים על אפשרות קיומן של הגנות לחבות על-פי השטר המקורי, ורצונם המשוער בויתור עליהן לעניין החבות על-פי השטר המקורי או בהפעלתן לעניין החבות על-פי שטר ההחלפה. האחר, מעמדו של האוחד בשטר המקורי ובשטר ההחלפה כאוחד סתם¹⁸ או כאוחד כשורה, וכוחו של האוחד להתגבר על טענות ההגנה לשטר המקורי מזה ועל הטענה בדבר השמטת הבסיס העסקי לשטר ההחלפה מזה. מרכיבים אלה של הבעיה אינם פועלים בנפרד, אלא הם שלובים זה בזה ויוצרים בכך מערכת של

15 ראה טקסט ליד הערה 31 להלן.

16 ראה טקסט ליד הערה 36 להלן.

17 מרכיב שלישי שיש לקחתו בחשבון הוא הצדדים לשטר ההחלפה ולשטר המקורי, ויסודותיהם החיוניים של השניים. מכיוון שבפרשת יוחננוב היתה זהות הצדדים, וזהות בצורת השטרות, למעט תאריך הפירעון, לא נתחשב במרכיב נוסף זה בהערתנו. ראה גם הערה 32 להלן.

18 אוחד סתם דהיינו, אוחד שאינו מתגבר מכוח מעמדו זה על טענות הגנה שיש לחייב. כאשר ההגנה היא חפצית, כגון זיוף, גם אוחד כשורה הוא אוחד סתם. יש וגם אוחד שאינו אוחד כשורה מתגבר על הגנות מסוימות, כגון כשלון תמורה שקפץ על העסקה לאחר שהשטר סוחר לו. בהערה זו דינו של אוחד כזה כדינו של אוחד כשורה. לענין הגנה זו, ראה ע"א 333/61 גויסקי נ' מאיר, פ"ד טז 595. כמוכך, לענין הגנות אחרות, כגון הטעיה, דינו כדין אוחד סתם.

החלפת שטרות

הנחות שיש לקחתן בחשבון. נחתח את הדין על יסוד הנחות אלה, ונבחן לאורן את מקומה של פרשת יוחננוב.

ד. אחיזה סתם בשטר המקורי ואחיזה סתם בשטר ההחלפה

1. הבעיה

לחייב הגנה לחבותו על-פי השטר המקורי, כגון טענת הטעיה או שינוי מהותי¹⁹ או זיוף. האוחז בשטר המקורי אינו יכול להתגבר על הגנות אלה. כפירעון מוחלט או כפירעון על תנאי²⁰ ניתן שטר ההחלפה. האוחז בשטר ההחלפה אינו אוחז כשורה. הצדדים לשני השטרות זהים וגם היסודות המהותיים של השטרות, למעט תאריכי הפירעון, זהים. היכול החייב לעורר ההגנות שיש לו לחבותו על-פי השטר המקורי לעניין חבותו על-פי שטר ההחלפה? בספרו של צ'למס על דיני שטרות ניתנת תשובה חיובית לשאלה זו²¹. אומר המחבר:

"When the holder of a renewed bill could not have maintained an action on the original bill because there was no consideration, or the consideration was illegal or because he was privy to some fraud connected therewith, he cannot sue on the renewed bill."

נראה לנו כי ניסוח זה של הדין מחייב בחינה מדוקדקת. צ'למס מזכיר שלושה מצבים בהם אין זכות על-פי השטר המקורי, והם חוסר תמורה, תמורה בלתי חוקית, ותרמית. נבחן מצבים אלה מקרוב.

(1) חוסר תמורה. עמדתו של צ'למס מובנת על רקע גישתו הכוללת של המשפט האנגלי לסוגיית התמורה. באין תמורה לשטר המקורי אין תמורה לשטר ההחלפה, ובאין תמורה לשטר ההחלפה אין חבות על-פיו²². עמדה זו אינה מובנת מאליה

19 ראה *Bell v. Gardiner* (1842) 11 L.J.C.P. 195.

20 למידת חשיבותה של הבחנה זו בסוגייתנו, ראה הערה 60 להלן.

21 ראה *Chalmers, op. cit.*, p. 228.

22 ראה *Byles, Bills of Exchange* (23d ed., 1972) 223.

על רקע גישתו הכללית של המשפט הישראלי לסוגיית התמורה²³. אם צודקים אנו בגישתנו, אותה הבאנו במקום אחר²⁴, כי הצורך בתמורה להעמדת חיוב שטרי נגזר מהצורך בתמורה להעמדת חיוב חוזי, הרי יש מקום להשקפה כי לאור עמדתו של חוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973, ניתן להכיר בתוקפו של חיוב שטרי שניתן במתנה. יחד עם זאת, על-פי השקפתנו יש לבחון אם הצדדים היו ערים לעובדה שהם נותנים ומקבלים מתנה, שכן אם הם סברו כי יש תמורה לשטר ההחלפה בעוד שבפועל אין תמורה, יש מקום להפעיל את דיגי הטעות שבחוק הכללי²⁵. נמצא, כי בשיטתנו המשפטית אין לקבל בצורה גורפת את קביעתו של צ'למרוס, שאינה מתחשבת כלל בידיעתם של הצדדים על דבר היעדר התמורה.

(2) אי-חוקיות. במקום שהשטר המקורי דבק באי-חוקיות, ייתכן ואי-חוקיות זו משתרעת גם על שטר ההחלפה. זוהי שאלה הקשורה בפירושו הנכון של החוק המטיל את אי-חוקיותו. אם מפירושו של חוק זה עולה כי כל פעולה משפטית שיש בה משום תשלום לעסקה כלתי חוקית — בין תשלום ישיר, בין תשלום עקיף — נפגמת גם היא באי-חוקיות, כי אז תקפוץ אי-חוקיות גם על שטר ההחלפה, לא משום שהשטר המקורי נפגם אלא משום ששטר ההחלפה, כחיוב עצמאי, פגום באי-חוקיות²⁶. אם, לעומת זאת, פירושו הנכון של החוק יוצר אי-חוקיות מאפשר הגבלת תוצאות אי-חוקיות למסגרת השטר המקורי בלבד, אין כל סיבה לפסול את שטר ההחלפה מטענת אי-חוקיות. ייתכן, כמובן, כי בטלותו או נפסדותו של השטר המקורי בשל אי-חוקיות תביא להכשלת הבסיס העסקי למתן שטר ההחלפה, ובכך

23 ראה פרירמן, "תורת התמורה כחקיקה הישראלית החדשה", עיוני משפט ג 153.

24 ראה Barak, "The Requirement of Consideration for Bills and Notes in Israel", 2 *Isr. L. R.* (1967) 499.

25 ראה טקסט ליד הערה 36 להלן.

26 נראה שזה היה הפירוש שנתנו בתי המשפט לחוקים שנדונו בפסקי הדין שצוטטו על-ידי צ'למרוס. ראה צ'למרוס, שם, עמ' 228, הערה 37. בפרשת *Chapman v. Black* (1819) 106 E.R. 481 נדון חוק שאסר ריבית קצוצה. בית המשפט סבר, כי מטרתו של החוק תסוכל אם ניתן יהיה לדרוש ריבית קצוצה על-פי שטר ההחלפה במקום שלא ניתן לדרוש זאת על-פי השטר המקורי. אומר בית המשפט: "Indeed, if it were otherwise, the statute of usury might, in many cases be easily evaded by a little prolongation of time, and multiplication of securities".

החלפת שטרות

לשחרור החייב על-פיו²⁷. אך תוצאה זו אינה מחויבת במקום שהצדדים היו ערים לעובדה שהשטר המקובל בטל או פגום ובכל זאת נתנו וקיבלו את שטר ההחלפה. נמצא, כי במקרים אלה יש להתחשב בידיעתם של הצדדים על דבר אי-החוקיות.

(3) תרמית. קביעתו של צ'למרס, כי בכל מקרה בו השטר המקורי נגוע בתרמית אין זכות על-פי שטר ההחלפה²⁸, נראית לנו כגורפת מדי, שכן אין היא מתחשבת כלל בשאלה אם הצדדים ידעו על קיומה של התרמית אם לאו. עובדה זו נראית לנו כבעלת חשיבות רבה, שכן ידיעת העובדות עשויה לבסס טענת ויתור על ברירת הביטול בשל התרמית. פסק הדין עליו מסתמך צ'למרס – *Lee v. Zagury* (1817)²⁹ אינו תומך בפרופוזיציה הרחבה הגטענת על-ידי צ'למרס. בפסק-דין זה נמשך שטר על לוי על-ידי ראובן לפקודת שמעון. השטר קובל על-ידי לוי, ולאחר מכן הוא הוצא בתרמית משמעון, והועבר ליהודה שרכשו בתמורה אך לאחר שעבר מועד פרעונו. השטר חולל. על-פי בקשתו של יהודה נתן לו לוי שטר חדש. תביעתו של יהודה נגד לוי על-פי השטר השני נדחתה. בית המשפט הפסק כי בעלות בשטר השני שייכת לשמעון, ועל כן יש ללוי הגנה טובה של *ius tertii*³⁰. נמצא, כי בית המשפט כלל לא עסק בשאלה אם ניתן לראות בהתנהגותו של לוי משום ויתור על ברירת הביטול הנובעת מהתרמית, שכן לוי כלל לא רומה. לוי לא התגונן בטענה שחיובו פגום, אלא בטענה שקניינו של יהודה פגום.

נראה לנו, איפוא, כי קביעתו של צ'למרס שצוטטה לעיל אין בה כדי לקדם את דיונו, הן משום הרקע המשפטי השונה שבשתי השיטות לעניין סוגיית היעדר התמורה, והן משום חוסר התחשבותו של צ'למרס בהיקפה של אי-החוקיות ובידיעתם של הצדדים על דבר הפגמים שנפלו בשטר המקורי ובכוחם לוותר על פגמים אלה. נבחן, איפוא, את הדין לאור ההנחות הנראות לנו כרלבנטיות. נזכיר ונאמר, כי אנו עוסקים במערכת עובדתית בה האוחז בשטר המקורי ובשטר ההחלפה

27 אך לא כלפי אוחז כשורה. השווה *Hay v. Ayling* (1851) 117 E.R. 941. ראה פסקה ה להלן.

28 יש לציין, כי צ'למרס עצמו מצמצם את קביעתו למקום שהאוחז בשטר ההחלפה היה "privy" לתרמית הפוגעת בשטר המקורי. קשה לדעת אם בכך התכוון צ'למרס לכך שהאוחז ידע על התרמית, או לכך שהאוחז אינו אוחז כשורה, גם אם לא ידע על התרמית.

29 ראה *129 E.R. 326* (1817).

30 ראה גם *Mascarenhas v. Mercantile Bank of India* (1931) 47 T.L.R. 611. לטענת *ius tertii*, ראה ברק, מהותו של שטר, עמ' 62 ואילך, וכן עמ' 151.

אינו אוחדו כשורה, ועל כן חשוף לטענות ההגנה על-פי השטר המקורי. האם הוא חשוף גם לטענות הגנה על-פי שטר ההחלפה?

2. הצדדים ערים לאפשרות קיומה של הגנה לחייב על-פי השטר המקורי

במצב דברים זה ניתן לחשוב, באופן עקרוני, על שתי אפשרויות: האחת, שהצדדים מבקשים לשמור על סטטוס קוו. על-פי קו מחשבה זה, אין החייב מוכן לוותר על הגנותיו, והאוחדו מקבל גישה זו³¹. מתן שטר ההחלפה מהווה בנסיבות אלה ארכה לחייב מבלי שהאוחדו מקבל כל תמורה לכך³². האחרת, שהאוחדו הסכים להעניק ארכה לחייב תמורת ויתורו של זה על טענות ההגנה שלו. על-פי קו מחשבה זה ויתר החייב על הגנותיו לחבותו על-פי השטר המקורי, וויתור זה מהווה את הבסיס העסקי למתן שטר ההחלפה.

מבין שתי אפשרויות אלה נראית לנו השנייה כמתיישבת יותר עם כוונתם המשוערת של הצדדים. בהיעדר נתונים עובדתיים מיוחדים, קשה לראות מדוע יסכים האוחדו למתן ארכה בלא שיקבל כל תמורה לכך. אכן, זוהי ההשקפה המקובלת בארצות-הברית³³, וסימוכין לה ניתן למצוא גם בפרשת יוחננוב³⁴.

31 מכיוון שאין הסכם מפורש בין הצדדים, המבחן שיש לנקוט בו הוא מבחנו של האדם הסביר. בפרשת יוחננוב ציין השופט אגרט כי "דברים שבלב" אצל החייב באשר לשמירת הסטטוס-קוו אינם מחייבים, כל עוד לא הגיעו לאוזני האוחדו. דומה כי ניתן להסתפק בכך שהאוחדו, כאדם סביר, צריך היה להסכים להם, גם אם בפועל לא ידע ולא הסכים.

32 לבעיות המשפטיות שאפשרות זו עשויה לעורר, ראה הערה 24 לעיל. אילו לא היתה זהות בין הצדדים לשטר המקורי ולשטר ההחלפה או בתנאים המהותיים של שני השטרות, ניתן היה לראות, בנסיבות מתאימות, בשוני בין הצדדים (כגון הוספת אחראי לשטר ההחלפה) או בשוני שבתנאים המהותיים (כגון הגדלת סכום שטר ההחלפה) בסיס עסקי נאות למתן שטר ההחלפה. בנסיבות אלה לא היה מקום לעורר את בעיית היעדר התמורה לשטר ההחלפה.

33 ראה Britton, *op. cit.*, p. 451: "The issuance of a renewal note operates as a waiver of known personal defenses"

34 אומר השופט אגרט (עמ' 696): "בנסיבות אלה, מושק המערער מלעורר, כלפי המשיב, את הטענות שהיו לו בקשר לשטרות המקוריים, אפילו אם הלה כבר ידע עליהן בזמן ההחלפה, שאם לא תאמר כן, לא היה כל טעם לכך, שהמשיב יסכים לעיסקת ההחלפה ויותר על זכותו לגבות את החוב לאלתר".

החלפת שטרות

3. הצדדים אינם ערים לאפשרות קיומה של הגנה לחייב על-פי השטר המקורי³⁵

על-פי הנחה זו מהווה שטר ההחלפה, מבחינתם הסובייקטיבית של הצדדים מתן מחנת-ארכה לחייב, שכן על-פי השקפתם הזכות ה"נקה" של האוחז בשטר המקורי, עומדת לו גם על-פי שטר ההחלפה. מבחינה אובייקטיבית המציאות היא שונה, שכן יש לחייב הגנה טובה לחבותו על-פי השטר המקורי. אילו ידעו הצדדים את העובדות כהווייתן, ייתכן והאוחז בשטר המקורי לא היה מסכים לתת ארכה לחייב בלא לדרוש ויתור על הגנות החייב, ואילו החייב ייתכן ולא היה מבקש כלל ארכה. בנסיבות אלה נראה לנו כי יש מקום לתחולתם של דיני הטעות הקבועים בחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973³⁶. על-פי דינים אלה רשאים הצדדים³⁷ לפנות לבית המשפט, וזה רשאי לבטל את חבותו של החייב על-פי שטר ההחלפה, ובלבד שראה כי מן הצדק לעשות כן³⁸. במקרה זה יעמוד בתוקפו השטר המקורי והחייב יוכל לעורר הגנותיו כלפיו.

4. אחד הצדדים בלבד ער לאפשרות קיומה של הגנה לחייב על-פי השטר המקורי

מקרה ביניים הוא זה שבו אחד הצדדים ער לאפשרות קיומה של הגנה לחייב על-פי השטר המקורי, בעוד הצד השני אינו ער לכך. אם הצד היודע על ההגנה הוא החייב, הברירה בידי האוחז לבטל את שטר ההחלפה או לעמוד על קיומו³⁹. אם

35 בעיה מעניינת היא, מה הדין אם הצדדים בפועל אינם ערים לאפשרות קיומה של הגנה לחייב על-פי השטר המקורי, אך כאנשים סבירים צריכים היו להיות ערים לכך. בארצות-הברית דינם של צדדים אלה כדין מי שידעו. ראה Britton, *op. cit.*, p. 451.

36 סעיף 14 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973.

37 על-פי סעיף 14(ב) לחוק החוזים (חלק כללי) הפנייה לבית המשפט נעשית על-ידי "הצד שטעה". במקרה שלפנינו טעו שני הצדדים. לפנינו מקרה אשר האנגלים רואים בו כטעות משותפת (common mistake). אנו מניחים שגם על מצב דברים זה חל סעיף 14(ב) האמור, והזכות לפנות לבית המשפט מוענקת לשני הצדדים.

38 בית המשפט רשאי לחייב את הצד שטעה בפיצויים בעד הנזק שנגרם לצד השני עקב כריתת החוזה. במקרה שלנו טעו שני הצדדים. בעיה מעניינת תתעורר בוודאי לעניין פסיקת הפיצויים. הדין בה חורג ממסגרת רשימתנו.

39 סעיף 14(א) לחוק החוזים (חלק כללי).

דיני שטרות

הוא מבטל את שטר ההחלפה, נותר השטר המקורי, לרבות הגנותיו של החייב. אם האוחז מחליט לעמוד על קיומו של שטר ההחלפה, מתעוררת השאלה בדבר הגנות החייב. נראה לנו כי אם האוחז מחליט לעמוד על קיום שטר ההחלפה, מעמדו צריך להיות זהה למעמדו אילו ניתן שטר ההחלפה בידיעת כל העובדות.⁴⁰ כפי שראינו⁴⁰, דעתנו הינה כי בנסיבות אלה יש לראות את החייב כמוותר על הגנותיו על-פי השטר המקורי. ויתור זה מהווה את הבסיס העסקי לשטר ההחלפה. יש להניח על כן כי האוחז יבחר לרוב בהשארת שטר ההחלפה על כנו.

ייתכן והידיעה על קיומה של הגנה אפשרית היא נחלתו של האוחז בלבד. בנסיבות אלה רשאי החייב לבטל את שטר ההחלפה או לעמוד על קיומו⁴¹. אם הוא מבטל את שטר ההחלפה, נותר השטר המקורי, לרבות הגנותיו של החייב על-פיו. אם החייב מחליט להשאיר את שטר ההחלפה בתוקפו, מעמדו על-פיו צריך להיות זהה למצבו אילו ניתן שטר ההחלפה בידיעת כל העובדות. כפי שראינו, דעתנו הינה כי בנסיבות אלה יש לראות בו כמוותר על הגנותיו על-פי השטר המקורי⁴². יש להניח על כן כי החייב יבחר בביטול שטר ההחלפה.

ה. אחיזה כשורה בשטר המקורי ואחיזה סתם בשטר ההחלפה

לחייב הגנה לחבותו על-פי השטר המקורי, אך האוחז מתגבר על הגנה זו. כך, למשל, ייתכן וטענת ההגנה הינה הטעיה או כפייה, והאוחז בשטר המקורי מתגבר עליה כי הוא אוחז כשורה. בדומה, ייתכן והגנתו של החייב היא שחתימתו זויפה, אך האוחז מתגבר עליה שכן החייב מנוע מלטעון כלפיו טענת זיוף⁴³. אנו מניחים עתה כי שטר ההחלפה ניתן כפירעון מוחלט או על תנאי לשטר המקורי. אף כאן אנו מניחים כי הצדדים לשני השטרות זהים, וגם היסודות המהותיים — למעט תאריך הפירעון — זהים בשני השטרות. הנחתנו הנוספת הינה כי האוחז בשטר ההחלפה אינו אוחז בו כשורה, אם משום שהוא רכש אותו לאחר עבור מועד פירעונו ואם

40 ראה טקסט ליד הערות 33 ו-34 לעיל.

41 סעיף 14(א) לחוק החוזים (חלק כללי).

42 טקסט ליד הערות 33 ו-34 לעיל.

43 ראה *Mather v. Lord Maidstone* (1856) 139 E.R. 1374.

החלפת שטרות

משום שהוא רכש אותו בידיעה כי בשטר ההחלפה נפל פגם⁴⁴, ואם מטעם אחר כלשהו. היכול החייב לעורר כנגד חברתו על-פי שטר ההחלפה אותן הגנות שהוא היה יכול לעורר כנגד חברתו על-פי השטר המקורי אילו האוחז בשטר המקורי היה אוחז סתם?

דומה כי בעצם הצגת השאלה יש משום מתן תשובה לה. אם לחייב אינה עומדת כל הגנה על-פי השטר המקורי, אין כל סיבה שתעמוד לו לפתע הגנה על-פי שטר ההחלפה. נוכל לראות את נכונותה של מסקנה זו לאור הנחותנו השונות בדבר ידיעתם של הצדדים: אם הצדדים היו ערים לקיומן של הגנות לשטר המקורי ואף לכוחו של האוחז בשטר המקורי להתגבר עליהן, אין כל סיבה להניח כי כוונתם המשוערת היתה להחיות הגנות מתות⁴⁵. נהפוך הוא: יש להניח כי כוונתם המשוערת של הצדדים היתה כי החייב יוותר על טענות אפשריות שיעמידו בספק את כוחו של האוחז כשורה להתגבר על ההגנות לשטר המקורי⁴⁶. אם הצדדים לא היו ערים לקיומן של ההגנות לשטר המקורי ואף לא לכוחו של האוחז להתגבר עליהן, הרי מבחינתם הסובייקטיבית הם התכוונו לתת כמתנה אריכה לחייב, תוך הנחה כי לאוחז זכות טובה על-פי שני השטרות. מבחינה אובייקטיבית הם מגיעים לתוצאה זו אם כי לא מטעמים. בעוד שהצדדים חשבו להגיע לתוצאה זו על יסוד ההנחה שאין כלל בנמצא הגנות, הרי בפועל הם מגיעים לתוצאה זו מכוח הדין המוחק הגנות החייב. דומה כי אין לפנינו טעות המזכה לביטול חברתו של החייב על-פי שטר ההחלפה. אך אפילו רשאי החייב לבטל חברתו על-פי שטר ההחלפה, עדיין עומדת חברתו המלאה על-פי השטר המקורי⁴⁷.

44 דומה כי ידיעה על פגם בשטר המקורי אינה שוללת אחיזה כשורה בשטר ההחלפה, שכן הפגם בשטר המקורי נתרפא על-ידי האחיזה כשורה בו. נמצא, שלאוחז ידיעה על דבר שהיה ואיננו עוד, ושאינו בו כדי להשפיע על חברתו על-פי שטר ההחלפה. מדוע, על כן, ייפגם מעמדו כאוחז כשורה?

45 אף במקום שהגנת החייב היא זיוף, וזכות האוחז מתבססת על כך שהחייב מנוע מלטעון כלפיו טענת זיוף, אין כל סיבה להניח כי מניעות זו נופלת עם מתן שטר ההחלפה.

46 ראה טקסט ליד הערות 33 ו-34 לעיל.

47 הוא הדין במקרה בו הצדדים היו ערים לקיומן של הגנות אפשריות, אך לא היו ערים לכוחו של האוחז בשטר המקורי להתגבר עליהן. מבחינתם הסובייקטיבית של הצדדים, כוונתם המשוערת הינה כי החייב יוותר על הגנותיו, תוך הענקת זכות טובה לאוחז על-פי שני השטרות. מבחינה אובייקטיבית הם מגיעים לתוצאה זו, אם כי לא מטעמים. אף כאן אין מקום לדעתנו להפעיל את דיני הטעות, ואף אם ניתן להפעילם ולהביא לבטלות חיובו

המסקנה העולה מניתוחנו הינה, כי אוחז כשורה בשטר המקורי האוחז סתם בשטר ההחלפה זכאי על-פי שטר ההחלפה, בלא שהחייב יוכל לעורר כלפיו טענות הגנה שהוא היה יכול לעורר כלפיו אילו לא אחז כשורה בשטר המקורי. מכאן, שלעניין זכותו של האוחז בשטר ההחלפה אין כל צורך באחיזה כשורה בשטר ההחלפה. די באחיזה כשורה בשטר המקורי. כאן המקום לחזור לפרשת יוחננוב. בפרשה זו קבע בית המשפט העליון כי האוחז בשטר המקורי אחז בו כשורה, ובשל מעמדו זה התגבר על טענות ההגנה שהיו לחייב על-פי השטר המקורי. לאחר קביעתו זו המשיך בית המשפט העליון ובחן את השאלה, אם האוחז בשטר ההחלפה אוחז בו כשורה, והשיב על שאלה זו בחיוב. נראה לנו כי בחינה אחרונה זו היא מיותרת. דומה כי בית המשפט העליון נגרר לבחינה זו לאור טענתו של החייב כי רק אחיזה כשורה יש בה כדי להתגבר על טענות ההגנה שמעלה החייב, ואחיזה כשורה זו חייבת להתקיים לא רק בשטרות המקוריים אלא גם בשטרות ההחלפה, שכן "בהיותם שטרות-החלפה גורלם כגורל הראשונים". כפי שראינו, קונסטרוקציה משפטית זו בטעות יסודה, שכן יש בה ערבוב בין שני סוגי השטרות. האחיזה כשורה בשטר המקורי ביטלה ההגנה כלפיו⁴⁸. אין כל צורך, על כן, באחיזה כשורה נוספת כדי לבסס זכות על-פי שטרי ההחלפה. שטר ההחלפה יוצר חבות חדשה שבה אין כל פגם, ואחיזה סתם דייה כדי לזכות האוחז על-פיו. אכן, בית המשפט העליון דחה אף הוא את גישתו של החייב, וציין כי נקודת המוצא "לכל אורך החזית" טמונה בעובדה שהוכח באורח פוזיטיבי כי לגבי השטרות המקוריים היה המשיב אוחז כשורה". עקביות בגישה זו היה בה כדי לאפשר לבית המשפט להסתפק באחיזה כשורה בשטרות המקוריים, בלא כל צורך בבחינת האחיזה כשורה בשטרות ההחלפה⁴⁹.

של החייב על-פי שטר ההחלפה, עדיין עומדת בתוקפה על-פי השטר המקורי, כשהיא נקיה מכל טענות הגנה.

48 או בדוגמאות הזיוף, מנעה העלאתה של הגנה זו כלפי האוחז.

49 אכן, כרשימה שפורסמה ב-199 *Columbia Law Review* 24, המצוטטת על-ידי הנשיא אגרנט, המובאת על-ידו לתמיכה בגישתו כי ידיעת האוחז על השלמת התורפים אין בה כדי לפגוע במעמדו כאוחז כשורה בשטרות ההחלפה, לא דובר כלל על אחיזה כשורה בשטרות ההחלפה. אומר המחבר: "The knowledge acquired by the bank after its purchase in good faith of the original note was immaterial, since it did not affect its previous right". נראה לנו כי כוונת המחבר אינה שחוסר הרלבנטיות בה הוא עוסק גורר

ו. אחיזה סתם בשטר המקורי ואחידה כשורה בשטר ההחלפה

באותם מקרים נדירים⁵⁰ בהם אפשרי מצב דברים בו אוחו אדם בשטר ההחלפה כאוחז כשורה ואילו בשטר המקורי הוא אוחו סתם⁵¹, הרי האחידה כשורה בשטר ההחלפה דייה כדי לדחות טענות ההגנה של החייב. כפי שראינו⁵², באותם המקרים כהם רשאי החייב להשתחרר מחבותו על-פי שטר ההחלפה, הגנתו היא "טעות"

לאחידה כשורה בשטרות ההחלפה. דומה כי כונתו הינה, כי הידיעה היא בלתי רלבנטית שכן אין די באחידה כשורה בשטרות המקוריים. נגיה כי השטר המקורי נעשה על-ידי ראובן לפקודת שמעון תוך תרמית של שמעון כלפי ראובן. שמעון הסב השטר ללוי, שרכשו כאוחז כשורה. בהגיע מועד פירעונו של השטר הזה הוא חולל, וראובן נתן ללוי שטר החלפה. בשטר ההחלפה לוי הוא הנפרע. כידוע, הנפרע אינו אוחו כשורה בישראל. כלום יעלה על הדעת לטעון, כי בשל העובדה שלוי אינו אוחו כשורה אין הוא זכאי על-פי שטר ההחלפה?

50 במרבית המקרים, אם האוחז בשטר המקורי אינו אוחו בו כשורה, גם אחידתו בשטר ההחלפה לא תהיה כשורה. כך, למשל, אם האוחז בשטר המקורי אינו אוחו כשורה משום שבשעת קבלת השטר המקורי הוא לא ידע על הגנה העומדת לחייב, הרי שידיעה זו תשלול את תום הלב הנדרש לעניין האחידה כשורה בשטר ההחלפה. עם זאת, יש נסיבות בהן אפשרית אחידה כשורה בשטר ההחלפה למרות שאין אחידה כשורה בשטר המקורי. כך למשל, ייתכן ובשעת נטילת שטר ההחלפה נשכחה הידיעה הקודמת מהאוחז. שכחה זו עשויה להצביע על רשלנותו של האוחז, אך עשויה להתיישב עם תום לב. בדומה, ייתכן והאחידה כשורה בשטר המקורי נשללה למרות שהאוחז בשטר המקורי לא ידע כלל על הגנות החייב. דבר זה עשוי לקרות אם האוחז רכש את השטר המקורי לאחר שעבר מועד פירעונו. אם שטר ההחלפה נרכש לפני שעבר זמנו ובלא לדעת על הגנות החייב, תיתכן בו אחידה כשורה. ראה *A.L.R.* 1294 35.

51 בפרשת יוחננוב ידע האוחז בשעת רכישת שטר ההחלפה על הגנה אפשרית של החייב, שכן החייב מסר לאוחז השטרות המקוריים, כי לטענתו נכשלה עסקת היסוד לשטרות המקוריים. על כן בלתי אפשרי היה, בפרשת יוחננוב, להסתפק באחידה כשורה בשטר ההחלפה, וחיוני היה לעסוק באחידה כשורה בשטר המקורי.

52 ראה טקסט ליד הערה 36 לעיל.

דיני שטרות

במתן שטר ההחלפה. טענה זו היא טענת הגנה יחסית⁵³ (לא חפצית), והיא נופלת כלפי אוחז כשורה⁵⁴.

ז. אחיזה כשורה בשטר המקורי ואחיזה כשורה בשטר ההחלפה

מצב דברים זה אינו מעורר כל קושי. האוחז בשטר ההחלפה זכאי על-פיו והוא רשאי לבסס זכותו זו הן על אחיזתו כשורה בשטר המקורי והן על אחיזתו כשורה בשטר ההחלפה. אכן, כפרשת יוחננוב, ביסס בית המשפט העליון את זכותו של האוחז על אחיזה כשורה כפולה זו.

ח. "העברת ההגנה"

כפי שראינו, בשני מצבים עיקריים רשאי החייב בשטר ההחלפה לערור הגנה הקשורה בשטר המקורי; ראשית, כאשר מתוך נסיבות המקרה ניתן לגלות כוונה משותפת לשני הצדדים כי יישמר הסטטוס קוו⁵⁵. שנית, כאשר במסיבות המקרה מתן שטר ההחלפה יסודו בטעות⁵⁶. בשני המקרים גם יחד, אין מקום לגישה כי ההגנה לשטר המקורי מועברת לשטר ההחלפה. במקרה הראשון יש הסכם חדש בין הצדדים לעניין החבות על-פי שטר ההחלפה. הגנתו של החייב מעוגנת בהסכם זה ולא בשטר המקורי. השטר המקורי הוא "מקור היסטורי" להגנה ולא "מקור משפטי". במקרה השני, הגנתו של החייב על-פי שטר ההחלפה היא "טעות",

53 על-פי חוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973, טענת טעות אינה מביאה לבטלות גמורה של החייב, אלא נותנת לצד הטועה (ולעתים, לבית המשפט) ברירת ביטול. נמצא, שהחוב הוא נפסד. על כגון זה מתגבר אוחז כשורה, ראה זוסמן, שם, עמ' 249.

54 כאשר טענת ההגנה היא אי-חוקיות, יש לבחון אם אי-החוקיות לא משתרעת גם על שטר ההחלפה. אם פירושו הנכון של החוק מביא למסקנה, כי אי-החוקיות משתרעת גם על שטר ההחלפה, יש לבחון אם אחיזה כשורה מתגברת על טענת הגנה זו. בהקשר זה מן הדין לציין, כי על-פי חוק החוזים (חלק כללי) אי-חוקיות גוררת בטלותו של החיוב, דבר שעשוי לבסס הגנה חפצית העומדת גם כלפי אוחז כשורה.

55 ראה טקסט ליד הערות 31 ו-32 לעיל.

56 ראה טקסט ליד הערות 33 ו-34 לעיל.

החלפת שטרות

בעוד שההגנה על-פי השטר המקורי היא שונה, כגון הטעיה, כפייה, זיוף וכיוצא בהן הגנות. אף אם ההגנה לשטר המקורי ולשטר ההחלפה היא "טעות", הרי הטעויות בשני המקרים הן שונות. הטעות בשטר המקורי קשורה בעסקת היסוד לשטר המקורי, בעוד שהטעות בשטר ההחלפה קשורה במתן ארכה לפירעון השטר המקורי. לניתוח זה חשיבות רבה לעניין כוחו של אוחז כשורה. נניח כי ההגנה בפני חבות על-פי השטר המקורי היא הגנה חפצית-מוחלטת, כגון "לא נעשה דבר"⁵⁷, זיוף⁵⁸ או השלמה שלא כדין של תורף שנגנב⁵⁹. כידוע, גם אוחז כשורה אינו מתגבר על טענות הגנה אלו. נניח עוד, כי בלא שהצדדים ידעו על קיומן של הגנות אלה הם הסכימו למתן שטר ההחלפה כפירעון מוחלט או על תנאי של השטר המקורי⁶⁰. כפי שראינו, יש לחייב על-פי שטר ההחלפה הגנה טובה. הגנתו היא "טעות". זוהי בישראל⁶¹ הגנה אישית-יחסית. על הגנה כגון זו מתגבר אוחז כשורה בשטר ההחלפה. לשון אחרת: קיומה של הגנה חפצית-מוחלטת לאחירות על-פי השטר המקורי אינה גוררת אחריה קיומה של הגנה דומה לאחירות על-פי שטר ההחלפה⁶². כפי שנוכחנו, הגנה חפצית-מוחלטת בשטר המקורי גוררת אחריה לכל היותר הגנה אישית-יחסית בשטר ההחלפה⁶³.

57 ראה זוסמן, שם, עמ' 251.

58 סעיף 23(א) לפקודת השטרות.

59 "הכלל בפרשת *Baxendale v. Benett*". ראה ע"א 195/68 קהא נ' בנק י"ל פויכטונגר בע"מ, פ"ד כב(2) 331.

60 נראה לנו, כי לעניין סוגיית שטרי ההחלפה בה אנו עוסקים אין חשיבות להבחנה זו, שהרי אם במתן שטר ההחלפה נפלה טעות, החבות על-פיו בטלה והשטר המקורי קם לתחייה, גם אם מתן שטר ההחלפה היווה פירעון מוחלט לשטר המקורי.

61 נראה כי באנגליה יש מקום להבחין בין טעות בנשוא החוזה, שהיא הגנה יחסית-אישית, לבין טעות בזהות המתקשר השני, שהיא טעות מוחלטת-חפצית. בישראל שתי הגנות יחסית-אישיות.

62 כמובן, ייתכן יש לחייב על-פי שטר ההחלפה הגנה חפצית-מוחלטת משלו, כגון שחתימתו על שטר ההחלפה זויפה, או שהוא חתם על שטר ההחלפה בנסיבות בהן "לא נעשה דבר" או ששטר ההחלפה מולא שלא כדין לאחר שנגנב התורף. אך בכל המקרים הללו ההגנה החפצית קשורה בחתימה על שטר ההחלפה ולא בחתימה על השטר המקורי. ראה הערה 14 לעיל.

63 לחריג המדומה של אי-חוקיות, ראה טקסט ליד הערה 26 לעיל.

